

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

SOME ISSUES OF IMPROVEMENT OF CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW

Сіренко О.В., к.ю.н.,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університет державної фіскальної служби України

Лавчи Я.Д., студентка II курсу магістратури
Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної служби України

Мациборук К.А., студентка II курсу магістратури
Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної служби України

З моменту закріплення принципу верховенства права на законодавчому рівні в Кримінальному процесуальному кодексі України виникає низка питань, зокрема теоретичного та практичного характеру. Так, у національному законодавстві є прогалини, які потребують нагального вдосконалення для забезпечення дотримання прав та свобод людини під час кримінального провадження. Саме засада верховенства права займає пріоритетне місце серед інших принципів у будь-якій демократичній та правовій країні. На цей принцип орієнтується діяльність будь-яких владних структур, а конституційне закріплення верховенства права зобов'язує законодавця дотримуватися презумпції невинуватості (на підозрюваного/обвинуваченого чи на будь-яку особу, яка залучена до розслідування злочину) та на яких саме стадіях кримінального провадження зберігає свою дію зазначений принцип (в усіх, включаючи перегляд, вироків, які вже набрали законної сили за нововиявленими або виключними обставинами або ж дія принципу завершується після набрання вироком законної сили). У статті описана прогалина у кримінальному процесуальному законодавстві, яка виражена в можливості винесення вироку, в якому можуть встановлюватися преюдиційні факти щодо участі і ролей інших осіб у вчиненні кримінального правопорушення, що не відповідає принципу верховенства права. На основі аналізу чинного законодавства, з огляду на практичний досвід та рішення Європейського суду з прав людини, запропоновано шляхи вирішення такої проблеми.

Ключові слова: верховенство права, презумпція невинуватості, кримінальне провадження, досудове розслідування, юридична визначеність, сторона захисту.

Since the enshrinement of the rule of law at the legislative level in the Criminal Procedure Code of Ukraine, a number of issues arise, in particular, theoretical and practical. There are a number of gaps in national legislation that need to be urgently improved to ensure respect for human rights and freedoms in criminal proceedings. It is the rule of law that takes precedence over other principles in any democratic and legal country. The activity of any power structure is guided by this principle, and the constitutional consolidation of the rule of law obliges the legislator to adhere to the latter during rule-making activity. The article covers the issue of the content of the principle of the rule of law in criminal proceedings and outlines the main problems associated with the consolidation and implementation of the latter. An analysis of many ECtHR decisions highlights important elements of the rule of law in criminal proceedings, including the presumption of innocence and the principle of "Nulla poena sine lege" (no liability without law). The study raises the question: to whom exactly does the presumption of innocence apply: the suspect/accused or any person involved in the investigation of the crime and at what stages of the criminal proceedings does this principle apply (in all, including the review of sentences have already entered into force under newly discovered or exceptional circumstances, or the effect of the principle ends after the entry into force of the sentence). The article describes a gap in the criminal procedure legislation, which is expressed in the possibility of sentencing, which may establish preliminary facts about the participation and roles in the commission of a criminal offense of others, which does not comply with the rule of law. Based on the analysis of current legislation, based on the practical experience and decisions of the European Court of Human Rights, ways to solve this problem are proposed.

Key words: rule of law, presumption of innocence, criminal proceedings, pre-trial investigation, legal certainty, defense.

Постановка проблеми. Принцип верховенства права постає основою функціонування державних органів нашої країни та будь-які нормативно-правові акти приймаються відповідно до цієї засади. Кримінальний процесуальний кодекс України не є виключенням. Проте, незважаючи на постійну генезу кримінального процесуального законодавства, наявна низка невирішених питань, які стосуються реалізації принципу верховенства права в кримінальному провадженні України. Дослідження та виокремлення проблем реалізації засади верховенства права дає змогу запропонувати шляхи вдосконалення кримінального процесуального законодавства у цьому аспекті, що матиме неабияке практичне значення для належного захисту прав учасників кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засада верховенства права в кримінальному провадженні досліджувалася такими вітчизняними науковцями: Ю.О. Гурджі,

Г.М. Мамкою, О.М. Дроздовою, О.П. Кучинською, П.М. Кубрак, В.В. Михайленко, В.В. Назаровим, В.Я. Тацієм, М.С. Цуцкірідзе, Ю.С. Шемшученком та ін.

Невирішені раніше проблеми. Нині, з огляду на правозастосовну практику, відсутні запропоновані шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства в рамках реалізації верховенства права.

Мета – дослідити проблеми, які виникають у процесі реалізації принципу верховенства права, та запропонувати шляхи вдосконалення кримінального процесуального законодавства в контексті реалізації засади верховенства права в рамках досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень.

Виклад основного матеріалу. Засада верховенства права займає пріоритетне місце серед інших принципів у будь-якій демократичній та правовій країні. Саме на цей принцип орієнтується діяльність будь-яких владних

структур, а конституційне закріплення верховенства права зобов'язує законодавця дотримуватися його під час нормотворчої діяльності. Окрема увага звертається на забезпечення реалізації принципу верховенства права саме під час кримінального провадження, адже в процесі досудового розслідування та судового розгляду вирішується доля осіб, щодо яких здійснюється таке розслідування.

Розпочати дослідження питання вдосконалення кримінального процесуального законодавства в контексті реалізації засади верховенства права пропонуємо з визначення поняття «принцип верховенства права». Так, варто звернути увагу на роботу Венеціанської комісії, яка на своєму 86-му пленарному засіданні виокремила складові частини «верховенства права»:

- 1) доступність закону (закон має бути зрозумілим, чітким та передбачуваним);
- 2) питання юридичних прав мають бути вирішені нормами права, а не на основі дискреції;
- 3) рівність перед законом;
- 4) влада має здійснюватись у правомірний, справедливий та розумний спосіб;
- 5) права людини мають бути захищені;
- 6) мають бути забезпечені засоби для розв'язання спорів без надмірних матеріальних витрат чи надмірної тривалості;
- 7) суд має бути справедливим;
- 8) дотримання державою як її міжнародно-правових зобов'язань, так і тих, що зумовлені національним правом [1, с. 22].

Висновки Венеціанської комісії дали змогу зрозуміти, яким чином необхідно рухатись як міжнародній спільноті, так і національним органам щодо розуміння принципу верховенства права загалом, його закріплення та реалізації в кожному з правових напрямів.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 8 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [2].

Водночас, згідно з ч. 2 ст. 8 КПК України, принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – «ЄСПЛ») [2].

Рішення ЄСПЛ дійсно стають взірцем застосування та тлумачення багатьох законодавчих принципів для країн Європейського Союзу. Так, у процесі аналізу багатьох рішень ЄСПЛ можемо виокремити важливі елементи засади верховенства права саме в кримінальному провадженні, зокрема презумпція невинуватості та принцип «Nulla poena sine lege» (немає відповідальності без закону). Проте на практиці є динаміка порушення як презумпції невинуватості, так і гарантії відсутності відповідальності за діяння, що не заборонені законом.

Визначення поняття презумпції невинуватості як елементу принципу верховенства права закріплено в рішенні по справі *Minelli v. Switzerland*. У цій справі заявник скаржився на порушення презумпції невинуватості за п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – «Конвенція») у зв'язку з тим, що національним судом заявнику було призначено сплатити судові витрати та компенсацію, незважаючи на те, що кримінальне переслідування щодо нього було припинено зі сплином строку давності. ЄСПЛ ухвалив: «*Без доведення попередньої вини обвинуваченого в порядку, встановленому законом, зокрема, без надання обвинуваченому можливості скористатися правом на захист, судові рішення стосовно нього породжують відчуття того, що обвинувачений є справді винним*» [3].

Крім того, в справі *Barberà, Messegué et Jabardo v. Spain* ЄСПЛ зазначив: «*П. 2 статті 6 вимагає, щоб у процесі здійснення своїх повноважень судді відійшли від упередженої думки, що підсудний вчинив злочинне діяння,*

бо обов'язок доведення цього лежить на обвинуваченні та будь-який сумнів трактується на користь підсудного. З цього принципу слідує також, що обов'язком обвинувачення є інформування особи про висунуті обвинувачення, щоб вона могла підготувати та належним чином представити аргументи на свій захист» [4].

Є також низка рішень ЄСПЛ, які визначають поняття презумпції невинуватості та констатують ознаки її порушення в Україні. Зокрема, це справи «Шагін проти України», «Криволапов проти України», «Грбчук проти України» [5].

Безумовно, наявність рішень ЄСПЛ із фактом порушення презумпції невинуватості як елементу принципу верховенства права свідчить про прогалини в кримінальному процесуальному законодавстві, які потребують теоретичного або практичного переосмислення. Так, ст. 62 Конституції України визначено, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [6]. Така ж позиція дублюється ст. 17 КПК України.

Проте з аналізу зазначених вище статей нині незрозуміло:

– на кого саме поширюється презумпція невинуватості: на підозрюваного/обвинуваченого чи на будь-яку особу, яка залучена до розслідування злочину;

– на яких саме стадіях кримінального провадження зберігає свою дію зазначений принцип (в усіх, включаючи перегляд вироків, які вже набрали законної сили за нововиявленими або виключними обставинами або ж дія принципу завершується після набрання вироком законної сили).

Тому пропонуємо внести зміни до ст. 62 Конституції України та, відповідно, ст. 17 КПК України, надавши юридичної визначеності презумпції невинуватості, або розтлумачити положення таких статей із метою забезпечення всебічної реалізації принципу верховенства права в кримінальному провадженні.

На порушенні презумпції невинуватості прогалини в чинному кримінальному процесуальному законодавстві, на жаль, не закінчуються. Так, В.В. Михайленко звертає увагу на те, що у вироків на підставі угоди про визнання винуватості із трьох основних стандартів – «обґрунтована підозра», «баланс ймовірностей» і «поза розумним сумнівом» – жоден не використовується для перевірки ролі або участі у вчиненні кримінального правопорушення інших осіб, про яких йдеться у вирокі [7, с. 91].

З описаного вище слідує, що КПК України передбачає винесення вироку, в якому можуть встановлюватися преюдиційні факти щодо участі і ролей інших осіб у вчиненні кримінального правопорушення, що не відповідає принципу верховенства права. Саме тому пропонуємо внести відповідні зміни до ст. 475 КПК України, якими чітко окреслити рамки інформації, яка наводиться в таких вироків, обмежившись даними виключно сторін угоди, задля забезпечення дотримання засади верховенства права в кримінальному провадженні України.

Також звертаємо увагу на порушення принципу верховенства права під час судового розгляду обвинувальних актів. Тут важливим є питання розгляду справи без захисника, який не може бути присутнім на судовому засіданні з поважних причин, що є порушенням ст. 6 Конвенції [8]. Такого висновку дійшов Європейський суд із прав людини у справі «Бартая проти Грузії» (заява № 10978/06) [9, с. 65].

Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції, кожен має право на справедливий судовий розгляд справи судом. Згідно з практикою ЄСПЛ, справедливий судовий розгляд передбачає необхідність дотримання принципу рівноправності в судовому процесі. Рівноправність учасників є складником права на справедливий суд.

Продовження розгляду справи та відмова у відкладенні розгляду справи судом, незважаючи на неявку адвоката обвинуваченого з поважних причин, негативно впливає на дотримання принципу рівноправності сторін.

ЄСПЛ неодноразово визнавав порушенням рівноправності сторін ситуації, коли сторони провадження мали неоднакові процесуальні можливості під час судового розгляду. Порушенням рівноправності визнавалися ситуації, в яких виникали ресурсні переваги однієї зі сторін. Тобто розгляд справи за відсутності адвоката з поважних причин призведе до порушення принципу рівноправності сторін. У такій ситуації обвинувачений не зможе належним чином здійснювати правовий захист своїх інтересів, що призведе до порушення балансу можливостей між учасниками справи, а також перешкоджатиме повному, об'єктивному та неупередженому прийняттю відповідного рішення.

Тому пропонуємо закріпити в КПК України обов'язок слідчого або суду перенести проведення відповідної слідчої дії або здійснювати розгляд справи за обов'язкової участі обраного підозрюваним/обвинуваченим захисника а разі залучення захисника та завчасного повідомлення

про існування обставин, що унеможливають таку участь і є поважними.

Також звертаємо увагу, що в КПК України відсутня норма, яка б закріплювала для сторони захисту загальне правило достатності часу і можливості для підготовки захисту, що не відповідає положенню підпункту (b) п. 3 ст. 6 Конвенції, а тому пропонуємо закріпити в КПК України визначений час для підготовки правової позиції захисту.

Висновки. Реалізація принципу верховенства права під час кримінального провадження в Україні нині є проблемним моментом з огляду на існування прогалин щодо окремих елементів такого принципу. Звертаємо увагу, що для забезпечення належної реалізації засади верховенства права необхідно вдосконалити кримінальне процесуальне законодавство шляхом його узгодження з викликами в межах національного рівня (мінімізація прогалин) та стандартами, визначеними ЄСПЛ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верховенство права: доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 р. *Право України*. 2019. № 10. С. 14–38.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.11.2020).
3. Рішення у справі Minelli v. Switzerland від 25 березня 1983 р. URL: <https://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/berbera-messege-i-xabardo-protiv-ispanii-postanovlenie-evropejskogo-suda> (дата звернення: 20.11.2020).
4. Рішення у справі Barberà, Messegué et Jabardo v. Spain від 6 грудня 1998 р. URL: <https://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/berbera-messege-i-xabardo-protiv-ispanii-postanovlenie-evropejskogo-suda> (дата звернення: 20.11.2020).
5. Офіційні дані порталу Європейського суду з прав людини «HUDOC». URL: <https://www.echr.com.ua/rishennia-espl/> (дата звернення: 20.11.2020).
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.11.2020).
7. Михайленко В.В. Забезпечення прав і свобод людини у кримінальному провадженні крізь призму верховенства права. *Східноукраїнська науково-юридична організація: 2017 рік*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 1–2 верес. 2017 р. С. 89–94.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 24.11.1950 р., ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.11.2020).
9. Фулей Т.І., Кучів О.М. Збірник витягів з рішень Європейського суду з прав людини, рекомендованих для вивчення при підготовці до письмового анонімного тестування у межах іспиту для кваліфікаційного оцінювання суддів на відповідність займаній посаді. 2018 р. 84 с.